אור הצפון — נושא עון

נושא עוון. כבר נתבאר בדברינו (ראה מאמר "מדות ודעות"), ששלש עשרה המדות הן יסוד הידיעה וההכרה שעל פיהן יוכל האדם להכיר את ה' ולהשיג מגדולתו ורוממותו ושהן סוד הבריאה וההנהגה שה' ברא את עולמו בחסד ומנהיגו בחסד וברחמים.

מהותן של המדות מתבארת בגמרא: "ה' ה' - אני הוא קודם שיחטא האדם ואני הוא לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה" (ראש השנה יז:). כבר לעצם הבריאה בראשיתה, שיתף הקדוש ברוך הוא מדת הרחמים, בעוד שבמחשבה עלה לברא את העולם במדת הדין. "ברא אלהים - ולא אמר ברא ה', שבתחלה עלה במחשבה לבראו במדת הדין וראה שאין העולם מתקיים והקדים מדת רחמים ושיתפה למדת הדין. והיינו דכתיב: "ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים" (רש"י, בראשית א).

והנה, לאחר כל זה, אין מדת הרחמים עצמה שבה נברא העולם מועילה "לאחר שיחטא האדם", ואפילו "לאחר שיעשה תשובה", זקוקים עוד למדה שניה של רחמים, של "אני הוא לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה".

מכאן יש לנו ללמוד עומקו של חטא וכמה הרס וחורבן הוא גורם, שהוא מחריב עולם מלא שנברא במדת הרחמים ומזקיק כעין בריאת עולם חדש במדת רחמים שניה.

והנה בא וראה מה עמוקה היא התהום של ההרס והחורבן הנוצרת בעטיו של החטא, עד שגם אחרי כל החסד שהטביע הקדוש ברוך הוא במדותיו, לכמה מדות זקוק היה כדי להגיע למדת "נושא עון". אין די במדת "ה' קודם שיחטא", במדת "ה' לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה", ואחריהן במדות "ארך אפים ורב חסד ואמת. נוצר חסד לאלפים", שכל אחת מהן מכילה עולמות עולמות של חסד ורחמים, בלי גבול ותכלית, ורק לאחר כל העולמות הללו באה מדת "נושא עון", שאף היא כקודמותיה מכילה עולמות מלאים וכחות יצירה חדשים.

ואחרי כל זאת אמרו חז"ל (ראש השנה יז.): "נושא עון ועובר על פשע - למי נושא עון למי שעובר על פשע" כלומר שמדת "נושא עון" איננה באה לכל אדם, אלא למי שעובר על פשע, שכן עוד זקוק האדם לזכויות גדולות למאד כדי לזכות למדה הזאת של "נושא עון". רק על ידי המדה של "כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו" (שם) יש תקוה לאדם שיזכה לנשיאת חטאו.

ב. וכמה קשה להגיע למדת "עובר על פשע", דהיינו שיעבור האדם על מדותיו וימחול למי שפגע בו וגרם לו רעה, כאלו לא קרה שום דבר. אמנם, מורגלים אנו לומר בפינו: "מוחלים אנו", אבל עינינו רואות לפי חז"ל כמה חסד ורחמים וחמלה וחנינה דרושים כדי להגיע למדה זו, שלא יחוש בפגיעתו של חברו ויהיה "עובר על פשע". וכבר האריך בעל "מסלת ישרים" (יא) כי "השנאה והנקימה קשה מאד להימלט ממנה לב הותל אשר לבני האדם" כי האדם מרגיש מאד בעלבונותיו ומצטער צער גדול והנקמה לו מתוקה מדבש, כי היא מנוחתו לבדה. על כן לשיהיה בכוחו לעזוב מה שטבעו מכריח אותו ויעבור על מדותיו ולא ישנא מי שהעיר בו השנאה ולא יקום ממנו בהזדמן לו שיוכל להינקם ולא יטור לו, אלא את הכל ישכח ויסיר מלבו כאילו לא היה, חזק ואמיץ הוא, והוא קל רק למלאכי השרת שאין ביניהם המדות הללו ולא אל שוכני בתי חומר אשר בעפר יסודם". ולבסוף מסיים בעל "מסלת ישרים" ומסביר עוד שדורשים מן האדם שלא ישאיר בלבו שום רושם מהרעה שגמל לו חבירו ויחדש לו חיבה כבראשונה בלי כל שינוי, ומשום כך "באה התורה וכללה כלל שהכל נכלל בו: 'ואהבת לרעך כמוך' כמוך - בלי שום הפרש, כמוך בלי חילוקים, בלי תחבולות ומזימות, כמוך ממש".

בא וראה מה עלה לו לשאול המלך. שאול שהיה בחיר האומה, כפי שהעיד עליו הכתוב: "ויגבה מכל העם משכמו ומעלה" (שמואל א י:כג), וגם אחרי חטאו קראו לו "משיח ה'". ואף דוד עצמו שנרדף על ידו קראו כך והמשיל עצמו כנגדו כ"כלב מת", כ"פרעש". וגם אחרי שחטא "קרא הקדוש ברוך הוא למלאכי השרת ואמר להם בואו וראו בריה שבראתי ושיצרתי כו' (בראשית רבה יב:א), יודע באמת שיהרג ויצא למלחמה ונטל שלשת בניו עמו ושמח על שמדת הדין פוגעת בו" (מדרש שמואל כד). והנה שאול זה, בחיר ומשיח ה', מצא עצמו נפגע בעטיו של דוד, וכתוצאה מזה היתה לו עין עליו: "ויהי שאול עוין את דוד מהיום ההוא והלאה" (שמואל א יח:ט) ואם כי עינו של שאול היתה עין טובה, אלא שהתורה מצאה שעיין אותו במקצת. ומכאן השתלשלו כל היחסים שבינו לבין דוד.

הרי כמה קשה אף לבחיר האומה לעקור לגמרי כל הרגשה כלפי פגיעה ולהיות עובר על פשע מבלי להשאיר עיון כל שהוא.

ואף דוד המלך ע"ה לא הגיע לשיא המדה הזאת. אמנם דוד נזהר מאד מלפגוע בשאול על אף רדיפותיו אותו, למרות שהיו לו כמה הזדמנויות לכך. ולא עוד אלא שבעת שנפגשו במדבר זיף ואבישי אמר לו: "סיגר אלהים היום את אויבך בידך ועתה אכנו נא בחנית ובארץ פעם אחת ולא אשנה לו", נשבע דוד שלא יגע בו (ראה שמואל א כו). בכל זאת מצאנו שעוד נשארה איזו תביעה על דוד ביחסו לשאול. הכתוב אומר: "וידבר דוד לה' את דברי השירה הזאת ביום הציל ה' אותו מכף כל אויביו ומכף שאול" (שמואל ב כב:א). ואמרו חז"ל (מועד קטן טז:) "אמר לו הקדוש ברוך הוא לדוד: דוד! שירה אתה אומר על מפלתו של שאול. אילמלי אתה שאול והוא דוד איבדתי כמה דוד מפניו". הרי שעם כל ויתוריו של דוד לשאול, עדיין לא מיצה את כל אותה המדה להיות עובר על פשע, כי לא די שיעבור האדם על מדותיו ויסלח לחבירו שגמל לו רעה, אלא שיאהב אותו כמותו ממש במדה כזו שאף לא יוכל לשמוח על הצלתו הוא אם היא כרוכה בצערו של חבירו שרדף אותו.

ואכן קלה מדה זו "רק למלאכי השרת ולא לשוכני בתי חומר", כדברי "מסלת ישרים" דלעיל, ואף אישים עליונים כשאול ודוד נתבעו עליה.

אולם יהונתן בן שאול הגיע למדריגה שלא נמצא בו כל רגש של פגיעה מצד דוד כלפי אביו ושאל בתום לבבו: "למה יומת מה עשה" (שמואל א כ:לב). הוא הגיע לכך משום אהבתו הגדולה לדוד שהיתה למעלה מדרך הטבע. ואכן היה צורך בכוחות עליונים לבוא לידי מדריגה כזו, שלמרות שדוד עמד ליטול את כסא ממלכתו, לא זו בלבד שהשוה את דוד לעצמו אלא עוד הגדילו עליו ואמר לו: "אתה תמלוך על ישראל ואנכי אהיה לך למשנה". ומהי מלכות ישראל? הרי זו מלכות גם בארץ וגם בשמים, כמו שכתוב: "וישב שלמה על כסא ה'" (דברי הימים א כט:כג). ושאול אביו הוא שזכה למלכות זו ונקרא משיח ה'. ובכל זאת ויתר יהונתן על מלכות זו ומסרה לדוד מרצונו הטוב. אלא שיונתן הגיע למדריגת "ואהבת לרעך כמוך" בשיעור כזה שאהבתו לדוד היתה גדולה יותר מאהבת נשים, כפי שקונן עליו דוד: "נפלאה אהבתך לי מאהבת נשים" (שמואל ב א:כו). ורק הודות לכך אצר כוחות כאלה שהתגבר על כל רגשותיו והתעלה למדת עובר על פשע בכל שיא מדריגתה.

ועם כל זה, עם כל הקושי הרב להגיע למדה זו, לא מצא הקדוש ברוך הוא להיות "נושא עון" רק למי שהגיע לידי כך, למי שעובר על פשע. והכל משום שאין להעריך גודל ההרס והחורבן שהעוון גורם עד שנדרשות זכויות ומעלות לאין שיעור שבכוחן לעמוד כנגדו, כנגד העוון, ולשאת אותו.

ג. והנה מוטל על האדם להתדמות לקונו ולהגיע למדה זו של "נושא עון" לאחר שיגיע לכל מדותיו של הקדוש ברוך הוא, "ה' ה' אל רחום וחנון" וכו' וכו'. וכפי שנתבאר (במאמר "מדות ודעות"), תכלית בקשתו של משה רבנו ע"ה, אדון הנביאים: "הודיעני נא את דרכיך", היתה כדי להיות דומה לו, "מה הוא אף אתה". ובהיענות לבקשה זו נגלה עליו הקדוש ברוך הוא בשלש עשרה מדותיו של רחמים. הרי שחייב האדם להכיר את י"ג המדות, כדי להדמות לקונו ולדבקה בו, "מה הוא אף אתה".

ולאחר שנתבאר כמה רחוקה המדה "נושא עון", שמלבד שהיא מהמדות האחרונות הבאה אחרי כל מדות הרחמים הקודמות, אינו זוכה לה רק מי שעובר על פשע - למרות הקשיים הרבים להגיע לכך - מה תוחלת לאדם להידמות לה' יתברך במדה זו?

ברם מוצאים אנו שה' גילה לאברהם שעל האדם להגיע למדת "נושא עון" אף במקום שהעוונות גרמו שמדת הדין גברה על מדת הרחמים של הקדוש ברוך הוא ואינה חלה עוד מצדו מדת "נושא עוון". כתוב בתורה שלפני שה' הפך את סדום אמר: "המכסה אני מאברהם אשר אני עושה" (בראשית יח), ורימז לו בזה שיתפלל עליהם, כפי שאמרו חז"ל: "כשחטאו הסדומיים גילה לאברהם ללמד עליהם זכות" (ראה תנחומא וירא ח). ולכאורה הרי היה גלוי לפני הקדוש ברוך הוא שאין בסדום עשרה צדיקים ותפלתו של אברהם לא תועיל, מה התועלת איפוא בזה שילמד עליהם זכות?וכבר עמד על תמיהה זו ספר הבהיר סי' נז אלא מכאן שאף במקום שמדת "נושא עוון" של הקדוש ברוך הוא אינה חלה עוד, יש עוד מקום לפני האדם להשתמש במדה זו ולעשות מצדו הכל שבכוחו - להיות נושא עוון. ומשום כך גילה הקדוש ברוך הוא לאברהם שעליו להיות רחום וחנון מבחינת חובתו, "ואהבת לרעך כמוך" ולהתרומם למדריגה של נושא עוון אף לגבי הרשעים והחטאים הסדומיים, למדות שפקעו כל זכויותיהם, ולהתפלל עליהם. ואכן הגיע אברהם למדריגה זו, השפיל את עצמו לעפר ואפר - עם כל מסירת הנפש שהיתה בזה (ראה מדרש תהלים קטז) - ונשא מצדו את עוונם והרבה עליהם תפילה.

נמצא, איפוא, שיש דרך לאדם להגיע למדת נושא עון בזה שיהא מתפלל על הרשעים. אף אם הם רעים וחטאים לה' מאד כאנשי סדום, שהיו מושחתים הן בין אדם למקום והן בין אדם לחבירו.

ד. יש עוד דרכים להפעיל את מדת "נושא עוון" אף מצד הקדוש ברוך הוא. הרי באיזו זכות בקש אברהם שהקדוש ברוך הוא ישא להם? בזכות עשרת הצדיקים. ואת מי היה מונה בין צדיקים אלה. את לוט ואשתו ובנותיו וחתניו (ראה בראשית רבה מט), ואלמלי היה נשלם המנין של עשרה צדיקים כדוגמת לוט ובני ביתו, היה ה' מציל בזכותם את סדום ועמורה כפי שאמר "ונשאתי לכל המקום בעבורם". כלומר שהיה נוהג בהם במדת "נושא עון".

ומי היה לוט זה ומה צדקתו? הלא עליו הכתוב אומר (בראשית יג): "ויסע לוט מקדם" - "הסיע עצמו מקדמונו של עולם, אמר אי אפשי לא באברהם ולא באלהיו" (בראשית רבה מא). וכן אמרו חז"ל על הכתוב: "וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן כי כולה משקה" - "שכל הפסוק הזה לעבירה נאמר" (ראה נזיר כג). וכל עצמו לא ניצול אלא בזכותו של אברהם. ומה היתה זכותו כלפי אברהם? "שהיה לוט יודע ששרה אשתו של אברהם ושמע שאמר אברהם במצרים על שרה אחותי היא, ולא גלה הדבר שהיה חס עליו. לפיכך חס הקדוש ברוך הוא עליו". (ראה רש"י בראשית יט). ולוא היו עשרה אנשים עושים כמעשה לוט, היו מצילים בזכותם את כל סדום. הרי שבגלל שתיקה כזו, היתה חלה מדת "נושא העוון" של הקדוש ברוך הוא.

והנה בוא ולמד מכאן מה גדול כחה של בלימת פה. הרי אלמלי היה לוט מגלה על אברהם היתה בכך רשעות עצומה עד מאד. הנה נלוה אדם אל דודו וגיסו, גואלו ואיש חסדו, אשר הליכתו עמו הביאה לו "צאן ובקר ואהלים" (בראשית יג:ה ראה רש"י). והנה בשעה שהלה שרוי במבוכה בחשש של סכנת נפשות, ולמרות שלא היה נדרש מבן לויתו דבר אלא להחריש, לא היה האחרון עוצר ברוחו ומגלה את צפוניו, ללא שום טובת הנאה לעצמו, וגורם בכך לקיפוח חייו של מיטיבו הגדול ולנפילת אחותו בידי חלאת אדם. הלא היתה בזה - לוא נהג כך - רשעות וסכלות גדולה מאד. ואף על פי כן, כיון שנמנע לוט מזאת בעוד שהיה לאל ידו, הפך לבחינת צדיק שזכותו, בצירוף עוד תשעה כמותו, עשויה להגן לא על עצמו בלבד אלא על ערים מלאות אנשים רעים וחטאים.

מתוך העונש שנענשו אנשי סדום, שנידונו בגיהנם בעולם הזה, למדים אנו גודל רשעם ובאיזו מדה היו ראויים לעונש, עד שלא די היה בגיהנם שלאחר מיתה, אלא שכבר מחיים נידונו ביסורי הגיהנם. ובסדום זו, אלמלי נמצאו בה עשרה צדיקים כלוט, שחז"ל פירשו שזכותו היתה שהסתייג מלהלשין על איש חסדו ומיטיבו, היה נושא הקדוש ברוך הוא לכל המקום בעבורם. ולא עוד אלא שלא היו נענשים אפילו בעניות, אלא הערים היו נשארות על תלן כפי שהיו קודם לכן, "כגן ה'", כלומר, שתחת גיהנם מחיים כפי שהיו ראויים, היה ניתן להם גן עדן מחיים. וכל זה בזכות מעשה בשלילה של עשרה מהם שהיו שותקים ולא מגלים דבר שעלול היה לפגוע במיטיביהם, כדוגמת לוט. בזכות עשרה שכאלה היה הקדוש ברוך הוא נושא עון, עון שנגזר עליו גיהנום מחיים, ומשאיר את החוטאים בחיים בתנאים של גן עדן, הרי כמה גדול מעשה בלימת פה, שלמרות שמדת נושא עון אינה מופעלת, כאמור, אלא בזכות עובר על פשע, הרי כמו כן שתיקה זו בכוחה להפעיל מדה זאת.

ויש להוסיף עוד. אמרו חז"ל: "יהאמנם אלם צדק תדברון וגו" - מה אומנותו של אדם בעולם הזה? ישים עצמו כאלם. יכול אף לדברי תורה כן, תלמוד לומר: 'צדק תדברון" (חולין פט.). והנה זכותו של לוט, כאמור לעיל, היתה בשתיקה. בבחינת "אלם", ואף על פי כן עשויה היתה זכותו להפעיל מדת נושא עון. והרי לומדי תורה, בשעה שעוסקים בתורה, לא זו בלבד שהם מסתייגים מדבורים רעים, בבחינת "אלם", אלא שבה בשעה הם מקיימים גם "צדק תדברון". נמצא שזכותם של לומדי תורה היא גם בשלילה וגם בחיוב וגדולה מזכותו של לוט שנתלה באברהם אבינו ע"ה. ואם עשרה כלוט היו מפעילים מדת נושא עון ומצילים מכליון, על אחת כמה וכמה שבודאי נושא הקדוש ברוך הוא עון בזכות לומדי תורה, וכל בן תורה מגין על חבירו ועל העולם כולו.

מעתה יש בידינו דרך לזכות למדת נושא עון של הקדוש ברוך הוא ולהגן על העולם כולו. הרי שתיקתו של לוט ועוד תשעה כמותו היתה, כאמור, נושאת לא עוונם בלבד כי אם גם עוונם של כל חמשת ערי סדום, למרות רשעותם ושחיתותם האיומה, כל שכן שלימוד התורה מפיות מאות לומדי תורה ראוי לישא עוון של כל רשעי תבל ולקיים בזכותם את כל העולם.